

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.17>

УДК 343.98

О. М. Ключев, директор Харківського
НДІСЕ, доктор юридичних наук, про-
фесор, заслужений юрист України
E-mail: hniise@gov.ua

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто основні тенденції розвитку міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності та позитивний досвід для використання в практиці діяльності судово-експертних установ України. Зроблено висновок, що впровадження міжнародних стандартів у діяльність судово-експертних установ України є нагальним питанням і запорукою визнання висновків судових експертів України на міжнародному рівні.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, судова експертиза, судово-експертна діяльність, міжнародні стандарти.

Міжнародне співробітництво в галузі судово-експертної діяльності є системою, що досить потужно розвивається та відчуває впливи найрізноманітніших факторів. Посилення такого співробітництва в будь-якій країні завжди відповідає інтересам судових експертів, судово-експертних установ (далі – СЕУ), судової системи, правоохоронних органів, окремого громадянина та громадського суспільства в цілому. До основних причин, які сьогодні викликають необхідність активізації міжнародного співробітництва судових експертів, слід віднести процеси глобалізації всіх сфер людської діяльності, стрімкий розвиток засобів комунікації, інтернаціональних наукових зв'язків, прискорення міграції населення й пов'язану із цими процесами активізацію міжнародної транснаціональної організованої злочинності та міжнародного тероризму. Комісія із попередження злочинності та кримінального правосуддя Організації Об'єднаних Націй у резолюції «Міжнародне співробітництво в судово-експертній сфері» зазначила, що в боротьбі зі злочинністю, тероризмом і в справі захисту прав людини постійно зростає роль судової експертизи¹. Водночас слід зауважити, що аналіз сучасного

¹ International cooperation in the Forensic Field. Resolution 19/5 of the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice UNODC. UN Document E/CN.15/2010/L.13/Rev.1. URL: www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/2010-2019/2010/CCPCJ-Resolution_19-5.pdf.

стану судової експертизи та інших форм використання спеціальних знань буде далеко неповним без системного дослідження організації та практики судової експертизи в інших країнах. Інші окреслені фактори, що підсилюються стрімким розвитком науково-технічного прогресу, також свідчать про те, що проблеми судової експертизи в галузі міжнародного співробітництва в аспекті протидії злочинності й захисту прав людини є актуальними та потребують додаткового дослідження.

Значний внесок у дослідження питань, пов'язаних із міжнародним співробітництвом у сфері судово-експертної діяльності (далі – СЕД), зробили провідні українські вчені, серед яких О. М. Бандурка, А. Ф. Волобуєв, Ю. М. Грошевий, В. А. Журавель, В. В. Лисенко, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, Ю. С. Шемшученко, В. Ю. Шепітько та ін. Однак, незважаючи на вагомий внесок учених у розроблення проблем міжнародного співробітництва у сфері СЕД, вони залишаються актуальними та потребують проведення все нових і нових розробок.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва у сфері СЕД і виявлення позитивного досвіду для використання в практиці діяльності судово-експертних установ України.

Для виявлення загальних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва у сфері СЕД необхідно звернути увагу на низку взаємопов'язаних чинників, серед яких:

- правовідносини, що виникають у зв'язку із проведенням судової експертизи та організацією СЕД і регулюються різними галузями вітчизняного, закордонного та міжнародного права;

- організація міжнародного співробітництва в СЕУ та особливості взаємодії цих установ з учасниками судочинства за кордоном і в міжнародних органах судочинства;

- структура та діяльність міжнародних об'єднань судових експертів;

- організація проведення судових експертиз і експертних досліджень міжнародними командами судових експертів;

- міжнародне наукове та методичне співробітництво в галузі судової експертизи, а також у галузі підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів¹.

Міжнародне співробітництво у галузі СЕД неможливе без міжнародної правової допомоги в судових провадженнях, яка реалізується з урахуванням норм і принципів міжнародного права. Розглянемо ці норми та принципи в аспекті їх дотримання в СЕД і в процесі міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. Ці принципи є універсальними, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй та Декларації про принципи міжнародного права.

Принцип обов'язковості держав співпрацювати одна з одною полягає у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного

¹ Хазиев Ш. Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2007. № 4(8). С. 218–220.

й гуманітарного характеру, а також підтримання міжнародного миру та безпеки, з уживанням для цього ефективних колективних заходів¹. Відповідно до реалізації цього принципу склалась одна із основних форм міжнародного співробітництва держав у галузі судової експертизи – укладання договорів про співпрацю. За роки незалежності Україна уклала низку міжнародних договорів щодо співпраці у сфері СЕД із європейськими країнами та країнами Близького і Далекого Сходу (Естонією, Грузією, Казахстаном, Латвією, Литвою, Молдовою, Узбекистаном, В'єтнамом, Китаєм, Македонією, Монголією, Польщею, Чехією та ін.). Ці договори встановлюють порядок виклику експертів за кордон, гарантії захисту експертів, право на відшкодування експерту витрат на проїзд і перебування, право на оплату виконаної роботи тощо². Договорами також передбачається проведення спільної наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення існуючих, створення нових методів і методик судової експертизи, обмін досвідом експертної практики.

Співпраця також визначає такі напрями діяльності:

- обмін інформацією з науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, нових навчальних, методичних і довідкових видань;

- проведення наукових конференцій, виставок у галузі криміналістики та судової експертизи;

- координація наукової роботи з проблем судової експертизи у формі спільної розробки методів і методик судової експертизи, виконання наукових розробок за заявками однієї зі сторін;

- підготовка та підвищення кваліфікації кадрів;

- взаєморецензування наукових розробок, експертних висновків;

- надання науково-методичної, консультативної, технічної допомоги з питань наукової та експертної діяльності³.

Принцип суверенної рівності держав реалізується через повагу до особливостей історичного, соціального, політичного та культурного розвитку кожної окремо взятої країни та простежується в можливості держави самостійно визначати норми процесуального законодавства щодо проведення судових експертиз і СЕД. При цьому провідною залишається умова дотримання принципу поваги прав людини й основних свобод. Кожна держава залишає за собою право визначати умови та порядок проведення судових експертиз на своїй території іноземними судовими експертами (ст. 23 Закону України «Про судову експертизу»)⁴.

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: www.un.org/ru/documents/charter/-chapter1.shtml.

² Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 54.

³ Експертизи в Україні / В. Г. Гончаренко, Е. Ф. Демський, О. М. Джужа та ін. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2002. № 6. Київ : Юрінком Інтер. С. 4.

⁴ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (зі змінами та доповненнями). *Відом. Верхов. Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

Принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом реалізується у внутрішньодержавному процесуальному законодавстві, що регулює питання призначення та проведення судових експертиз, і в практиці надання міжнародної правової допомоги за кримінальними та цивільними справами, що передбачено ст. 22 Закону України «Про судову експертизу» – у разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу та співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою¹.

Принцип поваги до прав людини та загальних свобод має бути провідним не тільки в законодавстві щодо СЕД, але й у практиці проведення судових експертиз. Міжнародною спільнотою напрацьовані в межах принципу такі вимоги до проведення судових експертиз, як:

- незалежність судових експертів;
- розумні межі обмеження прав людини при проведенні судово-медичних і судово-психіатричних експертиз;
- рівність сторін у судовому провадженні при вирішенні питання щодо вибору експерта чи експертної установи, визначення питань експерту тощо. Ці вимоги знайшли своє відображення в законодавстві України.

Аналізуючи основні тенденції розвитку міжнародного співробітництва у сфері СЕД, необхідно зауважити, що всі наявні на сьогодні його форми можна об'єднати в три великі групи, а саме:

- ті, що встановлені міжнародними урядовими організаціями або регулюються нормами міжнародного права, міжнародними договорами та національним процесуальним законодавством;
- співробітництво експертів і СЕУ при проведенні судових експертиз, яке здійснюється на умовах взаємного обміну;
- співробітництво, що здійснюється в галузі наукового, методичного та технічного забезпечення СЕД².

Результати аналізу стану та динаміки міжнародного співробітництва у сфері СЕД свідчать про те, що на сьогодні вже сформовані такі групи основних тенденцій у галузях з:

- організації міжнародного судово-експертного співробітництва шляхами посилення регіонального співробітництва, створення міжнародних судово-експертних команд, удосконалення засобів і методів комунікації між СЕУ, створення об'єднаних баз і банків даних;
- наукового забезпечення СЕД через активізацію обміну науковими досягненнями в галузі судової експертизи, об'єднання зусиль міжнародної судово-експертної спільноти в розробленні актуальних питань СЕД, підвищення інтересу до загальної теорії судової експертизи, розроблення питань із дотримання прав людини при проведенні судової експертизи;
- методичного забезпечення СЕД у напрямках: уніфікації судово-експертних методик, упровадження міжнародної акредитації експертних лабо-

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ.

² Матвеевський О. В. Міжнародно-правове забезпечення судових експертиз: постановка питання. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). С. 56.

раторій і професійного тестування судових експертів, уніфікація вимог до експертів у галузі професійної етики, активація обміну зразками для порівняльних досліджень тощо;

— технічного забезпечення СЕД з урахуванням зростання виробництва технічних засобів судової експертизи, розроблення єдиних вимог до цифрових фото- та відеозображень, що використовуються в судовій експертизі, та бурхливого розвитку досліджень у галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Останнім часом судова експертиза в Україні, як і СЕД у цілому, зазнала змін. Дивлячись крізь призму нових міжнародних стандартів і інноваційних технологій проведення експертиз, убачається доцільним упровадження нових форм співробітництва українських і міжнародних експертних установ. Міжнародні відносини регламентуються Законом України «Про судову експертизу». Цей закон закріплює право судово-експертних установ на встановлення міжнародного співробітництва щодо методики проведення судової експертизи та наукових розробок спільно українськими та європейськими експертними установами. Чинне законодавство в галузі судової експертизи передбачає різні форми обміну інформацією в галузі теорії та практики судової експертизи та криміналістики, включаючи обмін стажистами, проведення спільних наукових конференцій, обмін друкowanними виданнями, здійснення спільних видань тощо¹.

Сучасна глобалізація та інтеграція міжнародних норм у національне законодавство відкриває нові завдання та пріоритети до включення міжнародних стандартів у СЕД. Вивчення зарубіжної практики регулювання СЕД надає нові можливості для підвищення якості та професіоналізму проведення судових експертиз. Успішне приєднання до європейської спільноти експертів і розвитку міжнародної співпраці залежить від внутрішнього демократичного розвитку, досягнення нової якості суспільства й незворотності демократичних перетворень у всіх царинах суспільного буття².

Європейська практика, на засадах якої впроваджуються правові стандарти, свідчить про наявність обов'язкових стандартів і стандартів, які мають рекомендаційний характер³. Обов'язкові стандарти базуються на правових нормах, які вимагають належної поведінки. Така особливість стандартів багато в чому визнає загальний напрям розвитку правової системи, оскільки за своєю правовою природою ці норми належать до норм-принципів і мають установчий характер. Необов'язкові стандарти мають рекомендаційний характер і є породженням міжнародного права ХХ ст., коли «швидкість» їх розвитку не збігалася з можливостями й бажаннями окремих держав. Поділ європейських правових стандартів на окреслені різновиди зумовив функціонування права у звичайному розумінні, що має обов'язковий характер, і «м'якого» права⁴.

¹ Матвєєвський О. В. Зазнач. твір. С. 56.

² Філоненко Р. Ю. Демократизація українського суспільства – засаднича складова входження України до простору Європи. *Віче*. 2011. № 2 (січень). С. 12.

³ Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник нац. акад. правов. наук України*. 2017. № 2 (89). С. 44–45.

⁴ Там само. С. 44.

Міжнародні стандарти існують у всіх сферах правового регулювання, однак здебільшого ототожнюються зі стандартами, які регулюють технічну сферу. Сьогодні важко уявити сферу суспільного життя, у якій би не існувало загальноновизнаних міжнародних стандартів. Європейські правові стандарти формуються в межах двох найбільших регіональних міжнародних об'єднань – Ради Європи та Європейського Союзу (ЄС). Рада Європи встановлює передусім стандарти в гуманітарній сфері: щодо захисту прав людини, охорони довкілля, конституційного права, що зумовлено цілями та метою її функціонування. Європейський Союз через директиви, регламенти й інші нормативно-правові акти встановлює стандарти більшості сфер життєдіяльності населення ЄС.

Слід зазначити, що саме в процесі розвитку «стандартизації» в європейському праві відбувається своєрідне відпрацювання суспільних відносин у ЄС. Визначаючи європейський правовий стандарт як окрему категорію норм європейського права, потрібно зауважити, що цей термін уживається в широкому значенні як «правовий стандарт» і включає такі елементи, як загальні принципи права ЄС і «спільні цінності» ЄС – вони стосуються людини, довкілля, економічних питань тощо¹.

Класичним прикладом їх закріплення є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. У вузькому значенні цей термін має специфічний зміст і не збігається із поняттям «правовий стандарт». Це стандарти в технічній сфері, що ухвалюються Європейським комітетом стандартизації, за своїм змістом є технічною публікацією, яка використовується як норма, правило, настанова чи визначення. Такі стандарти стосуються продукції, послуг або систем і є основою для зближення та взаємодії в межах зростаючого ринку різних галузей промисловості. Сьогодні в міжнародному праві працює система стандартів, які регламентують різні аспекти міжнародних відносин. З огляду на це – імплементація міжнародних стандартів в українське законодавство дасть можливість вийти на інший рівень розвитку суспільних відносин, зокрема в такій сфері, як СЕД.

Слід зауважити, що укладені договори про співробітництво сприяють стандартизації СЕД в Україні та позитивно впливають на обмін інформацією у сфері експертних напрацювань, науково-дослідних робіт, здійсненню заходів із взаємного обміну інформацією щодо організації роботи експертних установ. Також необхідно наголосити, що міжнародне співробітництво здійснюється не тільки на рівні законотворачої діяльності, але й на рівні міжвідомчих установ (Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ тощо).

Сьогодні набуває все більшої актуальності вимога, що пов'язана із визнанням результатів досліджень на міжнародному рівні. Так, для міжнародного визнання результатів вимірів діяльність будь-якої лабораторії має відповідати вимогам міжнародних стандартів. Відповідно до цих вимог усі судово-експертні лабораторії ЄС мають пройти акредитацію за міжнародним стандартом ISO 17025 (ISO 9001) і в подальшому суворо його дотримуватися. Це дозволяє ефективно реалізувати елементи кооперації у виконанні

¹ Хаустова М. Г. Зазнач. твір. С. 45.

складних багатооб'єктних експертиз, підвищити динаміку розвитку методичного забезпечення за рахунок диференціації результатів наукових досліджень, організувати широкий інформаційний обмін (зокрема інформаційно-довідковими масивами зразків) на єдиній методичній основі тощо. Так, аналіз європейської практики в галузі організації СЕД показав, що дотримання подібних стандартів є однією з основних вимог діяльності СЕУ, що входять до складу ENFSI¹.

Актуальним питанням міжнародного співробітництва українських експертних установ у галузі СЕД є вступ до Європейської мережі судово-експертних установ – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), яка є однією з найбільших міжнародних судово-експертних організацій. Її офіційна історія розпочалася в 1995 р., коли в Нідерландах реалізувалися відповідні організаційні заходи. У 1999 р. на конференції було прийнято Статут ENFSI – найважливіший документ, що регулює її діяльність. У Статуті визначено мету діяльності ENFSI щодо її створення, функціонування, структури та принципів розвитку². Цей документ передбачає утримання від втручання в національне законодавства з питань судової експертизи членів організації з різних держав, адже метою цієї організації є досягнення високої якості судових експертиз у країнах Європи.

У складі ENFSI функціонують три постійно діючі структури: Комітет робочих груп експертів (Expert Working Group Committee, EWGC), Комітет з якості та кваліфікації (Quality & Competence Committee, QCC) і Європейська академія судово-експертної науки (European Academy of Forensic Science, EAFS). Як можна побачити зі статутних документів цієї організації, стратегічний план ENFSI включає в себе бачення майбутнього ENFSI, його загальні та ключові цілі, конкретні дії, спрямовані на їх реалізацію. Як бачення основного напрямку своєї діяльності ENFSI визначила підвищення якості судово-експертної науки Європи. Як цілі ENFSI визначила подальше зміцнення зв'язків своїх членів між собою й із ENFSI, посилення активності членів організації, устанавлення зв'язків з іншими організаціями та лабораторіями, розширення ENFSI через залучення нових членів, створення й дотримання міжнародних стандартів якості судової експертизи³.

Пріоритетним завданням ENFSI є формування ефективної та професійної судової експертизи. Діяльність ENFSI об'єднує виробничі, наукові та методичні можливості судово-експертних установ; розширення членства цієї організації закріплює довіру з боку правоохоронних структур і судів; організаційно встановлюються та всіляко підтримуються ділові відносини з іншими подібними організаціями, діяльність яких пов'язана з криміналістикою й судовою експертизою; усіляко заохочується діяльність усіх установ-членів ENFSI щодо активного впровадження в експертну практику сучасних методик досліджень, міжнародних стандартів, яка забезпечує високу ком-

¹ Хоша В. В. Проблемні питання акредитації експертних установ в Мін'юсті України в аспекті вступу до Європейського Співтовариства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4–5 (102–103). С. 166.

² Там само.

³ Матвєєвський О. В. Зазнач. твір. С. 56.

петентність експертів у конкретних родах і видах експертиз¹. ENFSI об'єднує 56 судово-експертних і криміналістичних установ 32 країн, географічно розташованих по всій Європі. Багато з них належить до держав ЄС або є кандидатами до вступу в співтовариство.

Динаміка розвитку СЕД в Україні та всіх інтеграційних процесів, що з цим пов'язані, дозволяють говорити про входження нашої судово-експертної системи до європейської. На сьогодні лише дві експертні установи Міністерства юстиції України (Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса та Київський НДІ судових експертиз) є членами ENFSI, при цьому зберігається уніфікація та специфіка саме українських судово-експертних установ.

Узагальнюючи викладене, можна говорити про те, що впровадження міжнародних стандартів у діяльність СЕУ України є нагальним питанням і запорукою визнання висновків судових експертів України на міжнародному рівні. Існуюча мережа СЕУ України потребує, по-перше, окремого фінансування для оновлення матеріально-технічної бази, акредитації та стандартизації устаткування для проведення експертиз; по-друге, висококваліфікованих експертів для роботи в установах. За роки незалежності Україна запозичила базові принципи роботи судових експертів і самостійно напрацювала емпіричні та наукові методи роботи експертних установ, що було зазначено європейськими експертами – представниками ENFSI.

К ВОПРОСУ О МЕЖДУНАРОДНОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ В СФЕРЕ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Клюев А. Н.

Указаны основные тенденции развития международного сотрудничества в сфере судебно-экспертной деятельности и положительный опыт для использования в практике деятельности судебно-экспертных учреждений Украины. Также рассмотрены основные принципы международного сотрудничества, которые являются универсальными и закрепленными в Уставе Организации Объединенных Наций и Декларации о принципах международного права, а именно: принцип необходимости взаимного сотрудничества государств, принцип суверенного равенства государств; принцип добросовестного выполнения обязательств согласно требованиям международного права; принцип уважения к правам человека и его общим свободам. Основное внимание уделено тому, что результаты анализа состояния и динамики международного сотрудничества в сфере судебной экспертизы свидетельствуют о том, что сегодня уже сформированы основные тенденции в разных сферах, а именно в: организации международной судебно-экспертной кооперации; научной, методической и технической поддержке судебно-экспертной деятельности, и дана им характеристика. Особенно подчеркивается тот факт, что сегодня приобретает актуальность требование относительно признания результатов исследований на международном уровне. Итак, для международного признания результатов измерительной деятельности любая лаборатория должна отвечать требованиям международных стандартов. Согласно требованиям сети эксперт-

¹ Хоша В. В. Зазнач. твір. С. 166.

ных учреждений все судебно-экспертные лаборатории Европейского Сообщества должны быть аккредитованы согласно международному стандарту МСО 17025 (МСО 9001). Дальнейшее строгое соблюдение этого положения позволит эффективно реализовывать элементы сотрудничества в выполнении комплексных много-объектных экспертиз, повышении динамики развития методической поддержки путем дифференциации научных исследований, организации широкого обмена информацией (в том числе информационно-справочных массивов образцов) на единой методологической основе. Сделан вывод, что внедрение международных стандартов в работу судебно-экспертных учреждений Украины является актуальным вопросом и гарантией признания заключений судебных экспертов Украины на международном уровне.

Ключевые слова: международное сотрудничество, судебная экспертиза, судебно-экспертная деятельность, международные стандарты.

ABOUT INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF FORENSIC SCIENCE

Kliuiev O. M.

This article outlines general trends of international cooperation development in the field of forensic expert activity and positive experience for use in the practice of Ukrainian forensic science institutes activity. Also the main principles for international cooperation are universal and fixed in the Charter of the United Nations Organization and in the Declaration on the Principles of International Law, namely: principle of need for mutual cooperation between states, principle of sovereign equality of states; principle of faithful fulfillment of obligations according to requirements of international law; principle of respect of human rights and common freedoms are considered. Main attention is paid to the fact that results of the analysis of the state and dynamics of international cooperation in the field of forensic science demonstrate that currently main trends in various field have been formed, namely: organization of international forensic expert cooperation; scientific, methodological and technical support of forensic expert activity and provided them with a description. Author emphasis paid special attention to fact that the requirement for recognizing results of research at the international level is becoming relevant today. Consequently, any laboratory should meet requirements of international standards for the international recognition of the results of measuring activities. According to requirements of network of forensic institutes all laboratories of the European Community should be accredited according to international standard MCO 17025 (MCO 9001). Further strict adherence to this provision will allow the effective realization of cooperation elements while performing comprehensive many object examinations, increasing dynamics of methodological development through the differentiation of research results, organizing a wide exchange of information (in particular, information and reference arrays of samples) on a single methodological basis. Author concluded that introduction of international standards in activity of Ukrainian forensic science institutes is an urgent issue and the key to the recognition of Ukrainian forensic expert conclusions at the international level.

Keywords: international cooperation, forensic science, forensic expert activity, international standards.